

**BIJ DE DOOD VAN
CO VAN CALCAR
(15 december 1986)**

De abrupte dood van

CO

maakt me leeg en moedeloos.

Hou zijn inspiratie en inzet levend
nu democratisering van het onderwijs
verdubbelde inspanning vergt.

SIBE

In werk en leven is Sibe Soutendijk nauw met Co van Calcar verbonden geweest. Het 'In Memoriam' dat wij hem vroegen te schrijven groeide uit tot een forse terugblik op de jaren zestig, wetenschap en onderwijsvernieuwing. Het werd een boeiend verhaal over een mens en zijn streven naar een inhoudelijke vernieuwing van het onderwijs.

Moer vroeg me een 'In Memoriam' te schrijven voor of over (hoe zeg je dat?) Prof. dr. C. van Calcar, voor mij: Co.

Een moeilijke opdracht. Daar ik zijn begrafenis niet kon bijwonen, plaatste ik bovenstaande advertentie om te laten blijken dat zijn dood diep snijdt in mijn leven. Zo'n advertentie schept verplichtingen. Gedrukte woorden moet je kunnen verantwoorden, vind ik. Wat bedoel ik met 'leeg' en 'moedeloos' en welke 'inspiratie' en 'inzet' van Co moeten we naar mijn overtuiging levend houden?

Men kan van mij geen 'objectief' en afstandelijk verhaal verwachten over leven en werk van Co. Daarvoor zijn de wortels van mijn streven en beroepsleven te nauw verstrengeld met die van de persoon, de ideeën en het werk van Co. Een amalgaam van vriendschap, de verkoeling daarvan en een toenadering die nu door een bruto ongeval is afgesneden, van een fundamentele eensgezindheid over vernieuwingsdoelen voor maatschappij, opvoeding en onderwijs, maar ook van meningsver-

schillen over zowel theoretische als praktische kwesties omtrent de democratisering van het onderwijs en de vernieuwing die daarvoor nodig is.

Hoe 'eerlijk' over Co te schrijven in de wetenschap dat zijn antwoord moet ontbreken?

Leegte

'... mais les cas sont assez rares, où l'on chérit vraiment sa douleur. La raison est tout autre: une des conditions ordinaires de notre action ayant disparu, le monde exige de nous que nous agissions en lui et sur lui sans elle.'

J.P. Sartre 1939¹

Leeg, zowel door de vriendschap die niet meer hersteld kan worden, als door het wegvallen van een van de voor mij belangrijkste bondgenoten en weersprekers binnen de eensgezindheid over de doelen. Deze vormen van leegte zijn moeilijk te scheiden. Onze vriendschap ontstond van begin af aan uit ideeën-uitwissel-

ling, herkenning van overeenkomstige oriëntaties op maatschappij, politiek en wetenschap, gezamenlijke acties en de vaak wilde debatten en schrijfsels waarmee die gepaard gingen. Omdat de voorgeschiedenis bij weinigen bekend is, geef ik deze veel ruimte.

Het decor van een kennismaking

'Wat reëel betekent schijnt iedereen wel zo'n beetje te weten; Jansen vindt zijn banketbakker een reële vent omdat hij in vrijwel geen enkel opzicht met hem van mening verschilt.'
COC 1960²

Beiden behoorden we tot de eerste lichten van studenten uit een niet-academisch milieu die vanaf halfweg de jaren vijftig de universiteiten binnenstroonden. Beiden waren we na een korte start aan de Universiteit van Amsterdam overgestapt naar 'psychologie' in Utrecht. Co, naar ik meen, na twee jaar studie Frans en ik een jaar later na een jaar 'Amsterdamse' psychologie. Wat ons beiden aantrok in de 'Utrechtse' psychologie was de rare combinatie van 'fenomenologie' en een exact wetenschappelijke benadering.

In tegenstelling tot de 'behavioristische' psychologie in Amsterdam, waarin de introspectie als methode en daarmee het bewustzijn als studie-object waren afgeschreven, had 'Utrecht' de naam fenomenologisch te zijn. Fenomenologie had te maken met existentialisme en daardoor met voor ons favoriete auteurs als Sartre en De Beauvoir. Tevens meenden we te weten dat de Amsterdamse beeldvorming van 'Utrecht' als 'geesteswetenschappelijke zweverij' niet klopte. De 'natuurwetenschappelijke' experimentele methode kreeg daar juist veel aandacht. De aantrekkelijkheid daarvan had voor ons een verschillend karakter. Co zag daarin het avontuur van een nieuwe heldere wereld waar door exact onderzoek vaste vorm kon worden gegeven aan krasse ideeën. Het bood hem de belofte dat hij zijn flitsende, maar toch ook vaak warrig associatieve denkwijze door de objectiverende, empirische en kwantitatieve methode zou kunnen onderwerpen aan wetenschappelijke discipline. Voor mij vormden de experimentele methode en de bijpassende statistiek juist studie-onderdelen die me door mijn hbs-b-opleiding en het propedeuse-jaar in Amsterdam vertrouwd waren. Een bekende basis van waaruit ik me met

een zekere gemoedsrust kon begeven in filosofie, gewaagde kwalitatieve analyse en het verbinden van wetenschap met maatschappelijk en politiek engagement.

Van symbolen naar espresso

'Decor kan werkelijkheid worden en werkelijkheid decor.'

COC 1960³

De reden waarom we elkaar al snel vonden was dat links gekleurde engagement. Met de nadruk op 'kleur': ongevormd en op zoek naar concrete doelen waaraan het zich kon hechten.

Al op mijn eerste Utrechtse college in september 1957 van de hoogleraar in de tussen mens en dier 'vergelijkende psychologie' Buytendijk, kon ik niet heen om die twee opvallende jongens. De eerste een springerig mannetje in felrode trui met een door openheid kinderlijke kop omstraald door witte krullen. De tweede een autoritair ogende karikatuur van een 'corps-pik' die in discussie altijd op een ander wist neer te kijken door de romp achterover en de kin omhoog te houden. Die tweede was Rob, uitgesproken 'rechts', dwepend met de fascistoïde schrijver Ernst Jünger en de volgens Co warrige zeepsop-filosoof Heidegger. Co en Rob vormden op het oog een span filmkomieken, zoiets als Laurel en Hardy. Zij waren wel de enige studenten die tijdens het college (retorische) vragen dorsten te stellen aan de eminente hoogleraar. In de pauze gingen ze tegen elkaar te keer, waarbij Sartre, Merleau-Ponty, Revel en Marx in het veld werden gebracht tegen Jünger, Heidegger, Nietzsche en Macchiavelli. Spannend door onbegrijpelijkheid, zodat ik om ze heen ging draaien en afluisteren. Vanwege de 'linkse' symboolwaarde van uiterlijk, kleding en referenties trok ik 'automatisch' partij voor Co, wapende me achteraf met argumenten tegen Rob, die ik vervolgens de week daarop natuurlijk niet kwijt kon, omdat de discussie al lang over iets anders ging. De ervaring van steeds achter Co aanrennen zonder hem ooit te kunnen inhalen heb ik de daarop volgende twintig jaar nog vaak gehad.

Omgekeerd trok ik Co's aandacht door een ander symbool: ik was de enige student die bleef zitten als de professor binnenkwam. Bij mijn overstap naar 'Utrecht' had ik er niet op gere-

kend terecht te komen in een universitair klimaat beheerst door archaïsche tradities die me volslagen vreemd waren. De Amsterdamse psychologie-studenten waren toen al in meerderheid 'spoorstudenten', 'werkstudenten', 'beursstudenten' en wat toen heette 'nihilisten': niet lid van een of andere 'gezelligheidsvereniging'. Voor de belangenbehartiging van de grote groep minder gegoede studenten was er de ASVA, iets dergelijks ontbrak in Utrecht. De Amsterdamse collegezalen waren overvol. De afstand tussen hoogleraren was in het eerste, sterk op selectie gerichte, studiejaar groot, het contact minimaal. Maar studenten hadden ook geen vanzelfsprekend ontzag voor deze vreemde snuiters en kenden geen 'mores'. Opstaan was er niet bij, evenmin als het 'academisch kwartiertje'.

Toen ik bij mijn eerste Utrechtse college net dacht dat het wel niet door zou gaan, schoten alle studenten overeind bij de verschijning van Buytendijk. Ik was te verbouwereerd om daaraan mee te kunnen doen. De rechtvaardiging volgde direct: daarvoor waren we toch niet van de 'moffen' bevrijd? De interesse van Co in buitenissigheden leidde al gauw tot geregeld napraten in de espressobar. Het duurde overigens nog ruim vier jaar voordat Linschoten, na een reis naar de VS en na een opmerking in *Verschijsel* over dit 'apengedoe', als eerste van onze hoogleraren deze Pruisische gewoonte afschafte.

Een reële vent: Linschoten

'Scherp omlijnd komt mij bij deze gelegenheid het beeld van mijn te vroeg overleden leermeester professor Linschoten voor de geest. Steeds meer begin ik te beseffen wat ik aan zijn lessen en aan de persoonlijke ontmoetingen met hem te danken heb.'

C. van Calcar 1967⁴

Met 'Linschoten' en *Verschijsel* noem ik twee fenomenen die onze banden tijdens de studie hebben versterkt.

Linschoten kan worden beschouwd als onze belangrijkste leermeester in de wetenschap. Zijn worsteling om de fenomenologische psychologie om te vormen tot een objectieve en empirische wetenschap op materialistische grondslag maakte zijn colleges tot een spannend avontuur. Hij haalde voortdurend alle

fundamentele kwesties overhoop aangaande het onderwerp en de methoden van de psychologie en daarmee van elke menswetenschap. De verhouding tussen lichaam en geest, bewustzijn en gedrag, taal en werkelijkheid, sociale situatie en persoon, 'gezond' verstand en empirische wetenschap, wereldbeschouwing en wetenschappelijke theorievorming, theorie en praxis, 'verstehen' en verklaren, kwaliteit en kwantificeren, stellingnemen en onderzoeken. Hoewel hij het nooit had over 'dialectiek' demonstreerde hij deze methode door het steeds weer zoeken naar overstijgende syntheses van dualismen. Of naar het helder tegenover elkaar zetten van de polen, waar die synthese niet mogelijk is of niet gewenst omdat juist het bewustmaken en handhaven van de spanning het wetenschappelijk zoeken in beweging houdt.

Vanaf 1960 werkte Linschoten aan zijn *Idolen van de psycholoog*. Zijn colleges benutte hij door elk concept-hoofdstuk ter discussie te stellen. De spanning werd verhoogd doordat wij wisten dat Linschoten na een hartinfarct voor de keus was gesteld: zo doorwerken met grote kans op een vroege dood of het rustig aan doen met kans op een langer leven. Linschoten koos ervoor in ieder geval zijn boek af te krijgen en overleed aan een hartaanval in het verschijningjaar van *Idolen* (1964).

Twee kerncitaten uit dit boek die ons bezig bleven houden:⁵

'Wetenschappelijke objectiviteit beoogt niet een eliminatie, maar een methodische reglementering van subjectiviteit ...'

'Nu hoort de psycholoog als onderzoeker niet te pleiten, maar te *stellen*: volgens de huidige stand van wetenschappelijk denken is het zo. Of de gemeenschap van deze kennis gebruik wenst te maken, is niet zijn zaak (als onderzoeker).'

De discussie over deze vragen — wat is objectieve wetenschap en wat de rol van subjectiviteit daarin? hoe verenig je als wetenschapper het objectieve onderzoek ('stellen') met engagement ('pleiten')? — haakte zich los van Linschoten en plantte zich voort in *Verschijsel*.

Het *Verschijsel*, een koekoeksei

'Jongens waren we — maar aardige jongens.'

Nescio 1915⁶

*'Annemarie, kom op, dan vegen we ze de her-
senpannen eens uit!'*

Lea Meyboom 1961⁷

Verschijsel was het blad van Psyche Nikai, de Utrechtse vereniging van psychologie-studenten. Vanaf zomer 1959 tot voorjaar 1962 maakten wij dit tot ons forum. Onze wegbereider was Oscar de Wit, een gewichtig lijkend bestuurslid van Psyche Nikai, die echter bij zijn aftreden een levendig blad wou achterlaten en daarom zorgde dat er enkele 'jonge honden' in de redactie kwamen, van wie Co en ik niet eens lid waren van Psyche Nikai. 'Wij' waren een groep geestverwanten die tot ongenoegen van enkele hoogleraren en een groot aantal medestudenten een soort schriftelijke guerilla voerden. De redactie was pas 'compleet' in het laatste driedubbeldikke nummer, waarna ze collectief aftrad en *Verschijsel* ter ziele was. De redactieleden waren in volgorde van toetreden: Sjoerd Fortuin (hoofd-redacteur), Sibe Soutendijk, Co van Calcar, Lea Meyboom (collectief pseudoniem), Annemarie de Vries en tenslotte Oscar de Wit, die als solidaire aanstichter van het kwaad tot de redactie van het laatste nummer toetrad om aan het collectieve aftreden deel te kunnen hebben. Ik noem ze, omdat dit gezelschap enkele jaren later zou worden meegezogen in de door Co op gang gebrachte ontwikkelingen.

De nummers van *Verschijsel* herlezend kan men lachen over dat 'kwaad', zelfs in het huidige tijdperk van weer verstijvende normen. In het Utrechtse klimaat van 1960 peuterden we echter aan universitaire taboes. Pas na 1965 spoelde de democratiseringsgolf ook over Utrecht en kon alles. *Verschijsel* was slechts een kabbelende voorbode die nog kon worden ingedamd.

De vorm werd door velen slecht verdragen. Het schertsende 'toontje', waarin bloedserieuze zaken werden verpakt. Onfatsoenlijke prentjes. Gedichten in vijftigertrant. In het laatste nummer staat trouwens het enige gedicht van Co dat ik ooit gepubliceerd heb gezien:

KRUISPUNT

*lop op de knop zocht een parker uit
waarom ben je als de kale stalen,
glanskobbels langs de franse rivièra,*

*lachend mooi als wit karton
even zwaar in afweer
maar licht hoi roepend*

COC⁸

Erg ongepast vond men de 'politiek' in het psychologenblad. Daartoe werd alles gerekend dat zweemde naar maatschappelijke en politieke betrokkenheid. Utrechtse psychologen en dus ook studenten mochten in hun 'ethiek' niet verder gaan dan een hooggestemde bekommernis om 'de individuele mens' en 'het kind', doordrenkt met christelijke waarden en gebracht als de wetenschap der psychologie. Vooral Co was sterk in het tintelend vermengen van psychologie met actuele wereldpolitiek uit *Le Monde* en maatschappelijke *faits divers* uit de Hollandse pers, ook al moesten wij zijn stukken steeds twee maal herschrijven voordat het ons tenminste duidelijk was wat hij bedoelde. Zo ontstond een magnifiek misverstand. Linschotens kritiek op het 'pleiten' van de psycholoog als wetenschapper betrof nu juist het meesmokkelen van behoudende en religieuze waarden, ontleend aan de 'sensus communis', in de in Utrecht bedreven 'verstehende' of personalistische psychologie en de Buytendijkse fenomenologie. Wij namen zijn devies echter serieus en betrokken het ook op ons eigen engagement. We wilden de zaken scheiden.

Algerijnse psychologie?

'Geloof is slaap. Twijfel is begeerte. Onderzoek is arbeid. Het getal werklieden is gering.'
Multatuli 1861⁹

Aan de ene kant aan 'politiek' doen, niet als psycholoog of wetenschapper, maar gewoon als staats- of wereldburgers. Dat culmineerde in een oproep in *Verschijsel* tot solidariteit met de Algerijnse bevrijdingsstrijd. Het reeds gedrukte manifest bracht bij voorbaat zoveel opschudding teweeg dat de ondertekenaars door koudwatervrees werden bevangen en we in alle nummers van *Verschijsel* de namen met een viltstift moesten zwartmaken, behalve die van Co en mij. In Psyche Nikai kregen we een meerderheid tegen want psychologie-studenten dienden zich ver te houden van politiek. We wisten echter de Rooms-katholieke studentenvereniging Veritas te bewegen tot het organiseren van een drukbezochte forum-

bijeenkomst over de Algerijnse kwestie. Daar schaarde zich een meerderheid achter onze solidariteitsbetuiging met de Franse studentenbond UNEF, die werd vervolgd vanwege het verbergen van dienstweigeraars en deserteurs uit het Franse bezettingsleger in Algerije. Het blad van het Utrechtse studentencorps lanceerde daarop de beschuldiging dat Veritas was geïnfiltreerd door twee met naam en toenaam vermelde crypto-communisten. De vorst was toen nog zeer streng in de koude oorlog.

Aan de andere kant betoogden we als wetenschappers, dat maatschappelijke en politieke gebeurtenissen beschouwd kunnen worden als te onderzoeken psychologische verschijnselen. Dat betoog werd kracht bijgezet door zulke gebeurtenissen te benutten ter illustratie van onze wetenschappelijke stellingen. Het misverstand bestond eruit, dat ons streven het 'stellen' en het 'pleiten' te scheiden in omgekeerde zin werd opgevat. De gangbare Utrechtse vermenging van 'psychologie' met aan de 'sensus communis' ontleende behoudende waarden was voor velen zo'n vanzelfsprekendheid, dat men ons zag als degenen die de menselijke waardigheid door onderzoek wilden aantasten en erop uit waren de psychologie voor het karretje van links-politieke doelen te spannen.

Pleiten, pleiten, pleiten

'... een einde maken aan de pretentie van veel psychologen, die over alles willen meepraten en menen dat ze gelijk hebben omdat ze psychologen zijn. Ze mogen over alles meepraten; als staatsburgers, als doodgewone mensen.'

COC 1962¹⁰

Het wetenschappelijk stellingnemen in *Verschijnsel* werd in feite ervaren als het grootste 'kwaad'. In het spoor van Linschotens pleidooi voor een objectiverende, experimentele psychologie, waarin ook fenomenologische kwaliteiten en uitkomsten van introspectie worden gekwantificeerd, bestreden wij de subjectivistische psychologieën van onder meer Langeveld en Buytendijk en bepleitten wij een positivistische psychologie-beoefening, al heette dat toen nog niet zo. Praktisch gezien boekten we succes. Door onze acties kwamen er cursussen 'research-methoden' en 'testmethodieken' voor doctoraalstudenten en werd in Utrecht

een leerstoel voor (experimentele) sociale psychologie ingesteld. Tegelijk werkte de aversie die we opriepen er waarschijnlijk aan mee dat de kring van studenten rond Linschoten steeds kleiner werd. De meesten waren immers in Utrecht komen studeren om quasi-literair, hooggestemd en niet gehinderd door cijfers te kunnen psychologiseren.

Daarbij kwam dat ons streven ons 'in de geest' terugvoerde naar dat vermaledijde Amsterdam (waar Co en ik overigens ook gingen wonen). Daar schreef De Groot zijn *Methodologie*¹¹, waarin hij Linschotens 'methodisch reglementeren van subjectiviteit' tastbaar poogde te maken in het 'forum-begrip'. Wat in de gedragswetenschappen objectief mag heten, verkregen met objectief bevonden onderzoeksmethoden, wordt in de opvatting van De Groot uiteindelijk beslist door het ter zake kundige forum van wetenschappers. Niet dat wij het nu onderling volledig eens waren. Discussie ontstond zich tussen Co en Oscar met mij als grensrechter die af en toe een vlaggetje opstak. Co ging het verst in het omhelzen van de objectiverende en kwantificerende gedragswetenschap en van het forum-idee in het vertrouwen dat binnen het forum de objectieve empirie steeds aan het langste eind zou trekken. Oscar betwijfelde dat laatste. Hij verdacht De Groot ervan een soort meerderheidsdemocratie in de wetenschap te willen invoeren, waarbinnen de meerderheid van ongetwijfeld middelmatige en behoudende wetenschappers kritische en originele ontwikkelingen zou kunnen afwijzen als 'onwetenschappelijk'. Co verdedigde De Groot door erop te wijzen dat met het forum geen actueel bestaand wetenschappelijk parlement werd bedoeld, maar een continu debat tussen wetenschappers in verleden, heden en toekomst. Het forum was in Co's ogen geen concrete voorstelling van het democratisch principe van de open rapportering. De 'geschiedenis' zou beslissen.

Wetenschap als sociaal gebeuren

'Iemand die denkt dat wetenschap en engagement gescheiden kunnen worden denkt niet wetenschappelijk ...'

Oscar 1962¹²

Oscars bezwaar bleef dat Co's pretentie het engagement van de wetenschapper en diens

waardenvrije wetenschappelijke arbeid strikt te kunnen scheiden, zou leiden tot onwetenschappelijke verwarring van beide. De openheid van het wetenschapsbedrijf en het kunnen functioneren van het forum zijn zelf al afhankelijk van een democratie vol waarden.

Wetenschap is nooit waardenvrij en de wetenschapper dient zich daarvan bewust te zijn. Zowel Co als Oscar zouden later gelijk krijgen van De Groot, het duidelijkst pas in 1982. Inderdaad, de geschiedenis beslist, maar dat ontslaat je niet van de plicht het actuele forum argwanend te bekijken. In zijn boek *Academie en forum*¹³ betoogt hij, door ervaringen wijs geworden, dat wetenschap nooit puur wetenschappelijk is, maar tegelijk een sociaal proces, waarin de betrokken wetenschappers, al of niet verenigd in allerlei sub-fora, zoals wetenschapscommissies, adviesraden, subsidieinstanties, niet alleen oordelen op grond van het wetenschapsbelang, maar ook op grond van aangehangen waarden, politieke voorkeuren en beleids-, instituuts- en subsidiebelangen. Zijn conclusie: het meerderheidsbeginsel schiet inderdaad principieel tekort als het om wetenschappelijk oordelen gaat.

Mijn bezwaren gingen een stapje verder in de richting van de positivisme-kritiek die pas eind zestiger jaren in de volle hevigheid zou losbarsten. Door mijn aan de studie voorafgaande beroepservaring met de wijze waarop empirisch onderzoek werd toegepast in reclame en marketing betwijfelde ik de objectiviteit van de objectiverende methode. De methoden van onderzoek kunnen nog zo objectief zijn, welke uitkomsten erkenning vinden als realiteit of waarheid wordt bepaald door de opdrachtgever of degenen die de macht hebben de verworven kennis aan te wenden. Wat doorgaat voor objectieve kennis is niet alleen afhankelijk van de juiste toepassing van onderzoeksmethoden, maar ook van het doel en de opzet vóór en de manipulaties met cijfers en benamingen of de interpretatie van uitkomsten ná de uitvoering van het onderzoek.

't Piepertje van de leiding

'Wat de diepte-jongens "werkelijk" noemen spruit niet voort uit wetenschappelijke noodzaak maar veeleer uit hun opdrachtgevers: werkelijk zijn die eigenschappen die het publiek een bepaald produkt doet kopen.'

Sout 1960¹⁴

Het accentverschil tussen Co en mij kwam naar voren in een debat over vakbondsonderzoek. Co veegde de 'linkse' socioloog Pater Hoefnagels de pij uit omdat deze kritiek had op de Nederlandse vakbonden, die hun plicht zouden verzaken door zich tegen de zin van hun leden neer te leggen bij een stakingsverbod in het kader van de door de toenmalige regering opgelegde 'bestedingsbeperking'. Co's bezwaar was niet dat Hoefnagels ongelijk zou hebben, maar dat hij als *socioloog* niet onderzochte waarde-oordelen en stellingen verkondigde, in plaats van als gewoon burger te getuigen van zijn engagement en solidariteit. Als wetenschapper was Co het dan ook volkomen eens met de socioloog Van de Vall, die betoogde dat empirische onderzoeken de enige basis zijn voor het poneren van verbanden.¹⁵

Van de Vall zelf had in dienst van de metaalbond van het NVV degelijk empirisch onderzoek gedaan naar de geringe participatie van de leden aan hun bond. Zo moest dat ook, volgens Co. Mijn kritiek was echter dat dit onderzoek niet was ondernomen vanuit de vraag hoe de leden meer greep op hun vakbond kunnen krijgen, maar vanuit de bezorgdheid van de vakbondsleiding over het verlies aan greep op de leden. Hoefnagels deed dan wel onwetenschappelijke uitspraken, zijn gezichtspunt zou tot een geheel andere onderzoeksopzet hebben geleid met andere 'objectieve' uitkomsten. De identificatie van Van de Vall met de vakbondstop bleek uit zijn uitspraak: 'De vakbondsleiders zijn de slachtoffers van de apathie van de vakbondsleden.' Zodoende vroeg ik me af waarom de bonden iemand als Van de Vall geen onderzoek lieten uitvoeren naar de zwakke punten in het bedrijfsleven, in plaats van naar de malaise in de bonden zelf.¹⁶ Deze kwesties betreffende de verhouding tussen wetenschappelijk 'stellen' en maatschappelijk 'pleiten' kwamen in een onverwachte gedaante veel concreter terug, toen we zelf tegelijk onderzoeken en praktische activiteiten ondernamen in het onderwijs. Intussen was Co, begin 1962, afgestudeerd in de experimentele psychologie en deed hij ruim een half jaar 'niets' op zijn etage in de Romeins-armsteeg, totdat geldnood hem dwong te solliciteren naar het eerste het beste baantje dat zich aanbood. Dat werd het Pedagogisch Centrum te Enschede, waar Co het 'leesbusexperiment' moest evalueren door objectief onder-

zoek. Uitsluitend door deze toevalstreffer zijn we ons gaan bezighouden met onderwijs. Tijdens onze studie wees nagenoeg niets in die richting.

Retour Amsterdam-Enschede: Club O'70

'Wat zijn wij? Onderzoekers, politici, of beide?'

Club O'70 1965¹⁷

We zijn enkele jaren verder. Co had vanuit het 'leesbusexperiment' turbulente ontwikkelingen op gang gebracht in Enschede. Daar Co het allemaal niet meer kon behappen, riep hij begin 1964 mijn hulp in voor een aantal onderzoekstaken. De kans mee te mogen doen met zijn wetenschappelijke actie tot verbetering van het onderwijs voor de arbeidersklasse greep ik dankbaar aan.

Zomer 1965 had Co zijn onderzoek in de eerste klassen afgerond. Op grond van voorlopige conclusies mondde het uit in een algemeen begeleidingskader voor het leesonderwijs in het eerste leerjaar van de Enschedese lagere scholen. Omdat Co er zijn proefschrift van wou maken, plukte hij Oscar weg uit diens werk op een psychiatrische inrichting om Co in Enschede te vervangen voor de invoering van het begeleidingskader voor de eerste klassen en de uitvoering van vervolgonderzoek in de tweede klassen. Een zware klus. Verminderde aanwezigheid van Co in Enschede, afstemming van het werk en planning op langere termijn met het oog op onze 'revolutionaire' doelstellingen vereisten intensief overleg, dat toen eigenlijk alleen in het weekeinde in Amsterdam kon plaatsvinden. Zo ontstond Club O'70 met drie leden, die vanaf zaterdag 9 oktober 1965 tot in maart 1968 zeventig keer bijeen kwamen en al die tijd nauwgezet door Carine Vlaar werd begeleid met uitgetikte agenda's en notulen. In maart 1966 trad Sjoerd toe als vierde lid, omdat hij ook aan onderwijsvernieuwing werkte: de ontwikkeling van projectonderwijs aan de universiteit. Zo was de *Verschuif*-redactie weer compleet, op Annemarie na. Zij was van een jongere lichting en zou zich pas in 1969 opnieuw bij ons voegen. In 1967 werd Co's jongste broer Paul het vijfde lid van de Club, toen hij mij op onvervangbare wijze ging assisteren bij de voorbereiding en uitvoering van het observatie-onderzoek in tweede klassen te Enschede.

Hoewel het Enschedese werk tot overleg noopte, duidt de naam op verderreikende ambities. We wilden een omwenteling in het onderwijs. 'Enschede' was slechts een voorproefje. In 1970 zouden we aan de slag moeten zijn in Amsterdam, want slechts vanuit deze stad kon een landelijke 'uitstraling' worden verwacht. Vandaar de naam: O(nderwijs)'70. Daartoe dienden we ons in de eerste plaats intensief te scholen. Een stroom van onderzoekspublikaties vanuit binnen- en buitenland werd uitgetrokken en besproken in de club. Aan één boekje hebben we extra veel aandacht besteed: *Vijven en Zessen* van De Groot.¹⁸ Deze klassieker over selectie in ons onderwijs is uiterst actueel nu onderzoekers van zogenaamd 'effectief onderwijs' steeds weer opnieuw in de methodische valkuilen trappen, die De Groot zo keurig heeft blootgelegd. Plannen voor een onderwijskundig tijdschrift onder redactie van Club O'70 waren in de zomer 1966 vergevorderd.

Hoe Amsterdam van de agenda verdween

'De roeping van den mens is mens te zijn. Daarheen moeten leiden: opvoeding, onderwijs, beroepskeuze, zedeleer, wetgeving, godsdienst. Hierin nu ligt, geloof ik, een algemene fout, dat men veelal het doel voorbijziet, en hoofdzaak maakt van 't middel.'

Multatuli 1861¹⁹

In de praktijk bleek het allemaal wat hoog gegrepen. De ontwikkelingen in Enschede vergden overmatig veel aandacht, want het liep er na de eerste stormloop van Co niet meer van een leien dakje. Bovendien bleek Co de Club O'70 hard nodig te hebben als klankbord voor zijn proefschrift. We bespraken elk hoofdstuk uitvoerig, voerden berekeningen uit en leverden gedetailleerde commentaren. Over de plannen van Oscar en mij voor onderzoek in het tweede leerjaar raakten we in subsidieverwikkelingen met SVO.

Tegen de tijd dat Co zijn proefschrift in opzet rond had, kende Oscar de Enschedese scholen inmiddels zo goed, dat hij wist dat Co's praktische conclusies uit zijn onderzoek voor het Enschedese begeleidingsmodel voorbij gingen aan de meest klemmende problemen en de meest wezenlijke vernieuwingsaspecten die Oscar aantrof in het lager onderwijs. Oscars kritiek kwam op dat moment erg ongelegen.²⁰

Mijn vertrouwen in Co was toen te groot om goed naar Oscar te kunnen luisteren. We dienden slagvaardig te zijn en daartoe kon Co's proefschrift geen vertraging velen. Pas toen ik kort daarna nauw met Oscar in Enschede samenwerkte kwam ik onder de indruk van zijn scherpe inzicht in het onderwijs- en begeleidingsgebeuren en raakte ik overtuigd van zijn 'gelijk'. Het gekke was dat Oscars conclusies inhoudelijk de vernieuwingsideeën van Co onderbouwden en door Co ook uitgebreid zijn benut in de opzet van het Innovatieproject Amsterdam. Het waren tactische overwegingen waardoor Co er in de Enschedese situatie geen brood in zag.

Hoe het zij, Oscar, Paul en ik kregen onze handen vol aan het tweede-klasonderzoek in Enschede. Co's proefschrift was af en hij begon Club O'70 te voelen als een belemmering voor zijn vrijheid van handelen. Sjoerd kon de club ook niet meer bij elkaar houden, zodat die in maart 1968 ophield bijeen te komen. Het punt 'Amsterdam 1970' was al heel lang van de agenda verdwenen, en leek voorgoed vergeten. Wij vergisten ons dus flink in Co.

Intermezzo: geuzenwerk

*'Schoolmeester zijn dictors Het is de zuiver
warheid Mij school lijk wel een gevangings'*
Inpakster, 17 jaar²¹

Niet dat we nu geheel onderzoekers werden, de 'politiek' links lieten liggen en Amsterdam vergaten. Dat laatste kon niet, we woonden er, de tijden waren woelig en zeker Paul en ik hadden vanaf Provo 1965 aan heel wat acties meegedaan. Politiek was toen 'revolutie'. Op initiatief van Wim van Calcar (inderdaad, de taalkundige broer van Co) vormde een zestal mensen in september 1968 een actiegroepje met twee doelen: ten eerste de arbeidersklassen in nieuwe arbeiderswijken, waar volgens 'elitaire' Roel van Duyn het 'klootjesvolk' zijn auto's oppoetste, tot opstand te brengen, en ten tweede daartoe de versplintering van linkse secten op te heffen. Het tweede doel praktiseerden we doordat elk van ons uit een andere politieke hoek kwam: KEN, 4e Internationale, Socialistische Jeugd, Provo/anarchisme, CPN en Nieuw-Links in de PvdA. Als actierein kozen we vrij willekeurig Geuzenveld in het verre westen van Amsterdam, zodat we de 'Werkgroep Geus' werden. Het liep niet al-

leen uit op buurtacties, maar opnieuw ook op onderwijs en scholing met schoolverlaters en werkende jongeren. Er kwam onder meer het *Zwartboek Werkende Jeugd* uit voort. Onder redactie van Werkgroep Geus, waaraan ook Oscar meewerkte met tekeningen en tekst en waarin onder meer het ideaal van de Midden-school en 'de democratische school' wordt geschetst.²¹

Voor mij betekende Werkgroep Geus een onuitwisbare praktijkervaring met de verkeerdbakken eindprodukten van het lager onderwijs, maar tevens met het feit dat veel jongeren die tegenwoordig 'functioneel analfabeet' worden genoemd, geen analfabeten blijken te zijn als de aanwending van het schrijven functioneel voor ze is.

Co vatte 'politiek' veel breder en tegelijk realistischer op dan de Werkgroep Geus. Realistischer door gematigder idealen en beperking tot het onderwijs als zijn vakgebied. Maar op dat terrein breder en doelgerichter. Hij legde contacten naar alle kanten, in Amsterdam en landelijk, naar 'Kabouters', kritische leraren, Aktiecomitee Amsterdams Onderwijs en groepjes als Werkgroep Geus en naar scholen, inspectie, universiteit, onderzoekers, beleidsvoerders, subsidiegevers en krant en beeldbuis. Men wou wat, 'alternatievelingen' lieten zich mobiliseren en 'machthebbers' leenden een willig oor. Zodoende achtte hij het Amsterdamse veld rijp voor zijn *Kort onderwijsbericht aan het Amsterdams publiek* in mei 1970²², waarin hij aan de hand van een door 'kabouters' uitgevoerd bliksemonderzoek het schandaal van de achterstelling van scholen en leerlingen in de oude wijken aan de kaak stelt.

Noodadviesdienst enzovoort

*'Het gaat om de nieuwe mens: een nieuwe
maatschappij.'*

Tweede bericht van de Noodadviesdienst
1970²³

Co had mij wel meegenomen naar bijeenkomsten met de 'kritische leraren'; vanwege mijn praktijkervaring met leerplichtige schoolverlaters om uit te leggen dat er nog nijpender problemen waren in het vervolgonderwijs dan dat van autoritair onderwijs op het lyceum. Van de totale omvang van Co's acties was ik echter niet meer op de hoogte, totdat Oscar

en ik in een cafeetje op de Buiksloterdijk nabij de Azalea-school in Amsterdam-Noord door Co voor het blok werden gezet. De Noodadviesdienst stond op stapel, niet alleen in Noord en De Pijp, maar ook in mijn woonbuurt: de Kinkerbuurt. Deze buurt was volgens Co in zijn strategie onmisbaar vanwege de vele actiegroepen die zich daar al roerden. De Noodadviesdienst aldaar vereiste echter deskundige leiding, daar het, behalve om de Lutherschool met het enthousiaste hoofd Willem Verspuy, ging om openbare scholen waar het de onderbouwleerkrachten waren die met de Noodadviesdienst in zee wilden. Vaak tegen de zin van het schoolhoofd, maar wel met de stille steun van Kees van der Eerden, de gemeente-inspecteur met een anarchistisch hart. Vooral Noodadviesdienst Kinkerbuurt zou de sleutel moeten worden om de subsidiegever te openen naar een grootscheeps vernieuwingsproject van langere duur. Wat was ook weer het doel van Club O'70? Het was 1970, dus we mochten de boot niet missen. Naast stellen en pleiten was Co ook sterk in het hanteren van de magie van het toeval.

Een moeilijke beslissing. Voor Oscar vanwege zijn vroegere ervaringen met Co. Bovendien kon zijn inzet slechts beperkt zijn daar hij nog vast zat in Enschede. Ik zat echter thuis met SVO-subsidie voor het rapporteren van ons Enschedese tweede-klasonderzoek en had dus volgens Co alle tijd. 'Politiek' en 'actie' wogen voor mij natuurlijk het zwaarst, vandaar dat ik een mogelijk promoveren uit mijn hoofd zette en sindsdien zelfs niet meer de tijd heb gevonden de Enschedese rapportage volledig af te ronden en wat dat betreft nog steeds moet verwijzen naar enkele concept-rapporten 'ter inzage bij de auteur'.

Wat nadien volgde is grotendeels bekend. De subsidie werd door Co uit het vuur gesleept. Het Innovatieproject Amsterdam (IPA) ging in augustus 1971 van start met Co als projectleider en teamleider van het researchteam. Noodadviesdienst Kinkerbuurt was al uitgebreid naar de Staatsliedenbuurt door acties van oudercommissies aldaar. De Spaarndammerbuurt voerde zijn eigen actie voor onderwijsverbetering. Deze drie arbeidersbuurten van Oud-West werden beloond met het experiment van buurtgewijze onderwijsvernieuwing op grotere schaal, te duwen en trekken door het IPA-ontwikkelingsteam met Oscar als teamleider.

Dat de twee ingebouwde 'polen' Co en Oscar zouden leiden tot een aantal creatieve maar vaak ook overbodig vermoeiende spanningen tussen Researchteam en Ontwikkelingsteam was te verwachten. Jammer genoeg heeft dat er waarschijnlijk toe bijgedragen dat het aangetoonde succes van de IPA-vernieuwing in Oud-West²⁴ in Co's eindevaluatie van het IPA²⁵ niet uit de verf is gekomen, waardoor men nog altijd ongestraft kan blijven beweren dat het IPA zou zijn mislukt.

Met deze subjectieve historie tot 1971 heb ik willen duidelijk maken hoe diep de 'leegte' bij mij zit, hoe sterk mijn streven en werk werden bepaald door de baanbreker die Co was.

Moedeloos?

'Begin zeventiger jaren was ineens iedereen voor democratisering, zelfs lui, waarmee ik nog niet eens op hetzelfde kerkhof zou willen liggen.'

Oscar de Wit²⁶

'Ondanks alles is de opwaartse verschuiving van de structuur een belangrijk winstpunt. Steeds meer mensen beschikken over steeds meer kennis en vaardigheden, al worden de relatieve verschillen in maatschappelijke posities hierdoor nauwelijks aangetast.'

C. van Calcar 1986²⁷

Moedeloosheid is voor mij een gevoel van voorbijgaande aard. Maar het overkwam me wel heftig toen Co's dood zich stapelde op de andere dingen in een weinig hoopgevend onderwijsklimaat.

Co stierf niet alleen. Een week later overleed Marian Huiskens op veel te jonge leeftijd. Dat samen riep opnieuw Wim Verspuy op, die twee jaar geleden net als Co werd gedood door een auto. Te snel vielen te veel vrienden weg uit de beweging die het Innovatieproject ook was. Het leek plotseling erg eenzaam te worden.

Co was een initiator die steeds nieuwe groepen enthousiaste mensen rond zich verzamelde die het werk verzetten waaraan zijn naam werd verbonden. Een tekort van Co kan zijn dat hij het IPA naar buiten maakte tot het

'Van Calcar-project' en vaak moeite had IPA-werk te accepteren waar niet het stempel van zijn naam op stond. Wim en Marian zijn twee van de mensen van wie de namen net zo goed onverbrekkelijk zijn verbonden met het IPA.

Wim Verspuy

Wim Verspuy, een van de vroegste en meest enthousiaste bondgenoten van Co in het Amsterdamse onderwijs. Schoolhoofd en vernieuwer van de door mij vanaf 1970 begeleide Lutherschool. Voorvechter van de Noodadviesdienst en het IPA in de Kinkerbuurt. Vervolgens de hoofdauteur van de activeringsprogramma's voor de tweede klas. Een van de hoofdontwerpers en trekker van de Nieuwe Taalaanpak voor de bovenbouw van basis-scholen. In 1974 uitvinder van het begrip 'thematisch-cursorisch onderwijs', waarmee zowel de opzet van de Nieuwe Taalaanpak als die van de activeringsprogramma's beschreven kon worden en dat tevens richtinggevend werd voor veel daarop volgende vernieuwingspraktijken. Tegenwoordig kom je deze term tegen op de gekste plaatsen en is het een van de meest specifiek Nederlandse en daardoor moeilijkst vertaalbare vernieuwingsbegrippen geworden.

Marian Huiskens

Marian Huiskens, aanvankelijk als sociologe werkzaam in het IPA-researchteam en daar een van de meest naaste medewerkers van Co. Ontwerpster van bruikbare sociometrie-maten per schoolklas voor de IPA-evaluatie, waarmee kon worden aangetoond dat het schoolklas-klimaat tijdens de IPA-periode in Oud-West was vooruitgegaan. Na 1973 mijn opvolgster als schoolbegeleidster/veldwerkster in de Kinkerbuurt, die het vernieuwingsproces op de scholen door haar praktische inslag en opbeurende opgewektheid in een versnelling bracht. Tevens redactrice van *Tussenstand* en *Een opening*, de IPA-verslagen van Co. Door mijn ervaring met de *Verschijnsel*-stukken en het proefschrift van Co weet ik, dat de leesbaarheid van deze boeken voor een belangrijk deel aan Marian is te danken.

Striptease

'Ik vind dat je grondig tegenwicht moet bieden tegen allerlei restauratieve tendensen. Er wordt teveel afgewacht tot het tij weer keert. Maar het tij keert nooit zo dat "vroeger" terugkeert.'

Co van Calcar 1986^{2a}

Intussen maken we het tijdvak van de jaren tachtig mee, waarin democratisering van het onderwijs een vloek lijkt te zijn. Dat moest ik dus zelf ervaren. In mijn boek *Striptease van een valse boodschap* heb ik uit de echte uitkomsten van recente onderzoeken een aantal adviezen gehaald voor de vormgeving van een democratische vernieuwing van het basis-onderwijs in voorranggebieden.²⁹

Hoewel ik nog geen enkel commentaar heb gezien waarin mijn onderzoeksconclusies met feitelijke argumenten worden aangevochten of zelfs maar betwijfeld en mijn adviezen toch echt niet revolutionair zijn, maar gebaseerd op onderwijspraktijken die ik uit ervaring ken, blijkt het begrip 'democratische school' te werken als een rode lap op stieren. Met dooddoeners als 'nostalgie', 'dogmatisch', 'slogan-vernieuwer', 'gevaarlijk optimisme' en 'schot-schrift' denkt men van mijn 'stellende' ontleiding van de onderzoeken af te zijn om het daarop gebaseerde pleidooi belachelijk te kunnen maken.

Wat dit betreft was Co een goede graadmeter. In zijn intrede als hoogleraar, *Een ambigue verwijzing*, stelde hij zich inderdaad erg ambigu op. Aan de ene kant probeerde hij ruimte te vinden voor zijn inhoudelijke vernieuwings-ideeën. Aan de andere kant sloot hij zich vergaand aan bij het heersende pleidooi voor een strak geleid 'effectief onderwijs' waarin een smal prestatiegerichte aanpak voorop staat. Daartoe haalde hij opnieuw zijn 'effectiviteits'-conclusies uit zijn Enschedese proefschrift-onderzoek naar voren, zonder de door Oscar gevonden vernieuwingskenmerken te noemen. Daarbij verwees hij naar valse conclusies uit onderzoeken van Jungbluth, Meijnen en Van der Wolf, ondanks het feit dat ik hem van tevoren had ingelicht over mijn bevindingen. Het duidt erop dat hij slechts op deze noemer mogelijkheden zag voor de verwerving van middelen om verder te kunnen werken aan de doorvoering van zijn vernieuwingsideeën. Ook een teken van een zekere moedeloosheid.

Perspectief

'Het heeft dus geen zin om te roepen: Het bevalt me niet dus stap ik eruit. Daar rouwt niemand om.'

Co van Calcar 1986³⁰

Co sprak zichzelf echter moed in door een kort, middellang en langer tijdsperspectief te onderscheiden. Hij putte enig optimisme uit de verhoging van het algemene opleidings- en ontwikkelingspeil bij opeenvolgende generaties.

Co keek terug. Mij lijkt het verstandig in het wat langere tijdsperspectief ook vooruit te kijken. In middellang perspectief gezien, dobberen we nu in het conjuncturele dal van de golfbeweging in het onderwijs. Bij de huidige verslechtering van onderwijscondities door de bezuinigingen kan er niet van worden uitgegaan dat de door Co genoemde 'opwaartse verschuiving' vanzelf doorgaat. Maar vroeger of later moeten partijen en regeerders toch ontdekken dat Nederland zich geen 'verloren generaties' kan permitteren. Wellicht onverwacht vroeg, bijvoorbeeld als acties van scholieren en studenten daarbij zoals in Frankrijk een handje helpen. Het kan ook langer duren, want zonder tegendruk 'van onderop' is onderwijsbeleid traag en kortzichtig en wordt het sterk bepaald door actuele bedrijfseconomische behoeften. Daarbij wordt dan vergeten dat de kleuters in de basisschool pas zo'n vijftien jaar later behoorlijk opgeleid beschikbaar komen voor het werk dat dan moet worden gedaan. Dóór steeds minder jongeren vóór steeds meer ouderen. Hernieuwde prioriteit voor het volksonderwijs ter verhoging van het onderwijspeil voor *alle* leerlingen lijkt onontkoombaar. Dan ontstaat opnieuw ruimte voor democratisering, voor een rechtvaardiger, breder, minder door te vroege selectie discriminerend en voor leerlingen motiverender onderwijs. Het lijkt me zaak de vernieuwingsideeën daaromtrent ook in de huidige onderwijspraktijk te bevorderen en levend te houden.

Inspiratie en inzet

'Alle stenen van de stoep opstapelen en dan er een strand van maken.'

Taaldrukwerkplaats 1977³¹

'Een inhoudelijke vernieuwing zodanig dat leerlingen gemotiveerd blijven, inzicht krijgen in functies van de aangeboden kennis en vaardigheden, ervaren dat zij zelf en hun klasgenoten serieus worden genomen, er solidariteit ontstaat in de klas in plaats van concurrentie.'

Prof. dr. C. van Calcar,
oktober 1986³²

Hierboven staat de laatste zin van het laatste artikel van Co's hand dat ik ken. Een artikel over onderwijsvoorrang dat me danig teleurstelde. Nog ondubbelzinniger dan in *Een ambigue verwijzing* roept Co de valse conclusies aan van stellend onderzoek naar onderwijs dat effectief zou zijn voor achtergestelde leerlingen. Tot en met de terugval naar de te beperkte rendementsweergave van zijn proefschrift-onderzoek. Zodat ik het eindelijk nodig vond daar in publiek op te reageren om hem te wijzen op zijn 'vergeetachtigheid'.³³ Zelden heb ik een stuk van Co gelezen waarin de kloof tussen 'stellen' en 'pleiten' zo diep was. Want in die laatste zin is het *echte* pleidooi van Co weer helemaal terug. Die inhoudelijke vernieuwingsideeën voor een beter en effectiever onderwijs in arbeidersscholen en arbeiderswijken, dat niet blijft staan bij 'gelijke kansen', maar opvoeding tot solidariteit en zeggenschap net zo belangrijk vindt, dat is wat ik Co's inspiratie noem. Het waren van hem geen loze kreten. Hij wist ze steeds tastbaar te maken in praktische suggesties en had een fijne neus voor het vinden van mensen in het onderwijs, de leraren, de echte deskundigen, die zulke suggesties op creatieve wijze konden omzetten in uitvoerbare middelen en werkwijzen voor de onderwijspraktijk.

De meest inspirerende momenten waren altijd als Co zich vrij voelde voor een open inhoudelijke uitwisseling. De meest ergerlijke situaties waren die, waarin tactische en strategische overwegingen en de hiërarchische posities in de door Co bedachte besluitvormingsstructuur van de IPA-organisatie, zo'n open inhoudelijke discussie onmogelijk maakten. Co had er dan terecht voor gekozen zijn overtuigingskracht te richten op de beleidsvoerders en mocht daarbij niet worden gehinderd door zijn achterban. Het zijn dan ook de wethouders uit de jaren zeventig, met wie Co samenwerkte, die hem beschrijven als 'overtuigend en meeslepend' (Rudi van der Velde, Amsterdam) en 'een fan-

tastische sjouwer' (Jacques Wallage, Groningen).³⁴

Met de 'inzet' die levend moet worden gehouden, bedoel ik niet deze vermenging van charisma, tactische en onderwijspolitieke intuïtie, inhoudelijke overtuigingskracht en anderen tot overspanning brengende werkkraft in een persoon. Niet alleen kan niemand hem dat na-doen, er zaten ook gevaarlijke risico's aan vast, zoals bleek bij de evaluatie van het IPA. Het gaat om het doel van zijn inzet, het streven naar een tegelijk rechtvaardiger en vrijer onderwijs voor achtergestelde kinderen en hun ouders en leraren. En het enthousiasme en de volhardende strijd lust om door publieke meningsbeïnvloeding, acties en lobbyen te bereiken dat voor dat doel mensen en middelen beschikbaar komen en het daarbij niet bij voorbaat af te laten weten uit angst voor 'vuile handen'. Zo'n inzet van velen is op dit moment hard nodig nu we voor de opgaaf staan een meertalige vernieuwing van het funderend onderwijs (4- tot 16-jarigen) te bevorderen, die 'gelijkere' onderwijsmogelijkheden biedt aan de meest achtergestelde groep, de migrantenkinderen³⁵ en etnicistische (sommigen zeggen: racistische) kenmerken³⁶ uit het onderwijs bant.³⁴

Noten

- 1 J.P. Sartre *Esquisse d'une théorie des émotions* Paris 1939, p. 36.
- 2 COC (Co van Calcar) aanhef van 'Waar decor werkelijkheid wordt' in: *Verschijsnel* maart 1960, p. 1.
- 3 Idem, p. 6.
- 4 C. van Calcar *Leren lezen* (proefschrift). Groningen, Wolters, 1967, Voorwoord, p. IX.
- 5 J. Linschoten *Idolen van de psycholoog* Utrecht, Bijleveld, 1964, p. 57, 59.
- 6 Nescio 'Titaantjes' in: *Groot Nederland* juni 1915.
- 7 Lea Meyboom 'Hoe kom je in de *Verschijsnel*-redactie?' in: *Verschijsnel* februari 1961, p. 1.
- 8 COC 'Kruispunt' in: *Verschijsnel* voorjaar 1962, p. 13.
- 9 Multatuli *Ideeën* Eerste bundel 1861. In: *Volledige werken II* Amsterdam, Van Oorschot, 1973, p. 629, idee 425.
- 10 COC 'Kanttekeningen bij Oscar's artikel' in: *Verschijsnel* voorjaar 1962, p. 12, 13.
- 11 A.D. de Groot *Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen* Den Haag 1961.
- 12 Oscar (Oscar de Wit) 'Antwoord aan COC' in: *Verschijsnel* voorjaar 1962, p. 13.
- 13 A.D. de Groot *Academie en forum. Over hoger onderwijs en wetenschap* Meppel/Amsterdam, Boom, 1982, p. 142.
- 14 Sout (Sibe Soutendijk) 'Wat mensen werkelijk willen. Over "motivation research"' in: *Verschijsnel* oktober 1960, p. 24.
- 15 COC 'Pas op voor Frankrijk' in: *Verschijsnel* voorjaar 1962, p. 26.
- 16 Sout 'Piepertje van Baart' in: *Verschijsnel* voorjaar 1962, p. 26.
- 17 Club O'70. Agenda zitting 7. 27 november 1965, agendapunt 4.
- 18 A.D. de Groot *Vijven en Zessen* Groningen, Wolters, 1966.
- 19 Multatuli 'Idee 136' in: *Volledige werken II* Ideeën eerste bundel, p. 363.
- 20 Oscars gedegen inhoudelijke kritiek is te vinden in zijn verslag van het tweede-klasvervolg op het proefschrift van Co:
Oscar de Wit *Begeleiding en begeleidingseffecten in de eerste twee leerjaren van het lager onderwijs* Amsterdam, Overtoom 321, 1977.
- 21 *Zwartboek Werkende Jeugd* Gezamenlijke uitgave van de KWJ, Nederlandse Studenten Raad, NVV-jongerenkontakt, Socialistische Jeugd en Werkgroep Geus. Amsterdam 1964.
- 22 Zie: Co van Calcar *Innovatieproject Amsterdam* Deel II: Tussenstand. Amsterdam 1977, p. 53-61.
- 23 *Berichten uit de Noodadviesdienst no 2*: 'Het gaat om de nieuwe mens; een nieuwe maatschappij'. Amsterdam, NAD Kinkerbuurt, 1970.

- Tevens verschenen in: *Link* nr 10, februari/maart 1971, p. 73-75.
- 24 S. Soutendijk *Wat kan stimuleringsbegeleiding opleveren? Een evaluatie van gemeten onderwijsresultaten van het IPA in Amsterdam Oud-West (1971-1978)* Amsterdam 1979.
 - 25 Co van Calcar *Innovatieproject Amsterdam* Eindverslag: Een opening. Amsterdam, Van Gennep, 1980.
 - 26 Oscar de Wit *Met koele obsessie* Amsterdam, De Bezige Bij, 1979, p. 108.
 - 27 C. van Calcar *Een ambigue verwijzing. Over de mogelijkheden van ontwikkelingskansen van kinderen in achterstandssituaties* Rede, uitgewerkte versie. Amsterdam, SCO/Universiteit van Amsterdam, 1986, p. 60.
 - 28 Trudy Moerkamp & Jan ten Thije 'Co van Calcar over onderwijsvernieuwing en arbeiderskinderen. Het tij keert nooit zo dat "vroeger" terugkeert' in: *Vernieuwing* november 1986, nr 9, p. 14.
 - 29 Sibe Soutendijk *Striptease van een valse boodschap, of hoe onderzoek aantoon dat democratisch basisonderwijs beter is* Nijmegen/Amsterdam, ABOP/WPRO/ABC/Vernieuwing/SOF, 1986, p. 71-91.
 - 30 Zie noot 28.
 - 31 Uit: *De grote staatsliedenwaarheid*. Gemaakt door kinderen van Ons Huis en de Taaldrukwerkplaats. Opgenomen in: *Werkwoorden uit de taaldrukwerkplaats* Amsterdam, TDWP Staatsliedenbuurt, 1977, p. 34. Door Co overgenomen in *Een opening*, p. 325.
 - 32 Prof. dr. C. van Calcar 'Een project is geen wonderolie' in special bij *School* nr 2, oktober 1986, p. 40.
 - 33 Sibe Soutendijk 'De voorrangsdeskundigen vergissen zich' in: *School* nr 1, december 1986, p. 52-54.
 - 34 'In Memoriam Co van Calcar' in: *het Schoolblad* 8 januari 1987, p. 12-13.
 - 35 Zie: S. Soutendijk 'Positieve actie voor migrantenjongeren' in: *Vernieuwing* nr 6, juli 1986, p. 15-21.
 - 36 Zie: Chris Mullard 'Pluralisme, etnicisme en ideologie: implicaties voor een transformatieve pedagogiek' in: *Comenius* 24, winter 1986, p. 40-43.